

Голові спеціалізованої вченої ради Д 26.228.01
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського
НАН України
д.і.н. Папакіну Г.В.

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Бублик Оксани Григорівни
«Джерела з історії міської забудови Катеринославщини кінця XVIII –
початку ХХ ст.», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук зі спеціальності 07.00.06 – історіографія,
джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Політика Російської імперії стосовно колишніх територій Вольностей Війська Запорозького Низового є важливою дослідницькою темою. У цьому сенсі дослідження міської забудови дозволяє краще простежити життя соціуму кінця XVIII – початку ХХ ст., роль запорозької спадщини в подальших трансформаціях, традиціях розпланування міст тощо. Саме тому дисертація О.Г. Бублик є актуальною.

Структура дисертації відповідає поставленим меті та завданням. Обґрунтування актуальності, об'єкта та предмета дослідження не викликає заперечень. Вдало обрано хронологічні рамки.

У **вступі** (с. 18–22) обґрунтовано актуальність дослідження, чітко поставлено мету та завдання, визначено географічні та хронологічні рамки, охарактеризовано об'єкт та предмет.

У першому розділі **«Стан наукової розробки проблеми та методи дослідження»** (с. 23–37) дисерантка всебічно проаналізувала стан наукової розробки проблеми. Встановлено, що перші епізодичні нариси про міську

забудову міст Катеринославщини слід відносити фактично до середини XIX ст. Дослідниця визначила зміни підходів до історіописання містобудівних процесів Катеринославщини протягом кінця XVIII – початку ХХ ст. Слід відзначити, що авторкою було залучено роботи з історичної урбаністики та з теорії розбудова міст. Підрозділ, присвячений історіографії дослідницької проблеми має дещо описовий характер, тому бажано було б додати йому «аналітичності». Для кращого сприйняття тексту також необхідно було чітко виділити етапи дослідження процесу накопичення знань з теми дисертаційного дослідження.

Окрім низки загальнонаукових, спеціально-історичних та джерелознавчих методів, дисерантка використала міждисциплінарні методи – генеалогічний, просопографічний, метод картування тощо. Хоча О.Г. Бублик лише побіжно вказала на застосування статистичного методу, але кількісні методи в роботі посідають питоме місце. Так, використовувалася статистична категоризація та контент-аналіз, без яких неможливо було б здійснити характеристику забудови кінця XVIII – початку ХХ ст. за архітектурними течіями, за конструкторськими та матеріальними властивостями. Запропонована дисеранткою методологія дослідження цілком доречна та різнобічна, хоча робота з такої теми потребує залучення додаткових міждисциплінарних методів (наприклад, методу іконографії, оскільки автор в роботі широко використовує візуальні джерела).

Другий розділ «**Структура джерельної бази та аналіз документів з історії міської забудови Катеринославщини**» (с. 38–114) розкриває багато важливих джерелознавчих питань. У першому підрозділі «Циркуляція документів з питання містобудування Катеринославщини» (с. 38–55) з'ясовано закономірності продукування первісної джерельної бази дослідження, рух документів з питання міської забудови кінця XVIII – початку ХХ ст.

У другому підрозділі «Фондоутворення документів про забудову міст Катеринославщини» (с. 55–61) дослідниця вказала на головну проблему з

пошуків необхідних матеріалів – повсякчасні реорганізації, особливо наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Дисертанткою було визначено специфіку архівування джерел. Евристична діяльність була проведена в центральних (ЦДІАК та ЦНТА) та обласних (Дніпро, Запоріжжя, Харків, Одеса, Херсон) архівах країни. Дослідниця також опрацювала музейні фонди Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького та фонди Інституту рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Однак, на жаль, автор не використала фонди російських архівних та музейних установ, таких як Російський державний історичний архів, Центральний державний історичний архів в м. Санкт-Петербург (Ф. 28 Императорское Петроградское общество архитекторов), Державний науково-дослідний музей архітектури імені О. Щусєва (м. Москва), а також фонди Державного архіву Автономної Республіки Крим (наприклад Ф.1 та Ф.337) та Державного архіву Одеської області (Ф.895 Колекція: «Архітектурні об'єкти м. Одеси та інших міст Причорномор'я»).

У третьому підрозділі «Типологічна та видова класифікація джерел з історії міської забудови Степової України» (с. 61–65) дослідницею було проведено оптимальну класифікацію – типологічно-видову, яка повною мірою підходить до системи документації кінця XVIII – початку ХХ ст. Сильною стороною роботи було залучення зображенельних джерел, та, перш за все, картографічних матеріалів. Не дивлячись на те, що стосовно креслень фасадів була виявлена суттєва диспропорція, авторці вдалося компенсувати це завдяки іншим видам джерел. На жаль, автор не використала твори живопису та графіки, які дозволили б поглянути на забудову в «дофотографічний» період, що значно б посилило дисертаційне дослідження.

У четвертому підрозділі «Археографічні публікації» (с. 65–69) було охарактеризовано опубліковані джерела з міської забудови Катеринослава, Олександрівська, Маріуполя, Павлограда та Нікополя кінця XVIII – початку ХХ ст. Виявлено, що вперше археографічна діяльність щодо даної проблематики була здійснена всередині XIX ст. на сторінках журналів

наукових товариств та аматорських студій. Після тривалої перерви (вже наприкінці ХХ ст.) вийшла незначна кількість публікацій, в яких надруковані дотичні до теми дисертації матеріали. окрім археографічних документальних публікацій, хотілося б побачити і аналіз опублікованих каталогів видів міст, карт тощо.

П'ятий підрозділ «Місцеві та фахові видання з історії архітектури Катеринославщини» (с. 69–76) стосується аналізу друкованих засобів масової інформації. Авторка дослідила чималу кількість міської преси Катеринославщини на кшталт «Екатеринославские губернские ведомости», «Приднепровский край», «Mariupольское слово», «Александровский голос», «Южная заря» та ін., а також сусідніх регіонів. Також дослідниця залучила до дослідження журнали, які спеціалізуються не тільки на історичній, а й на архітектурній тематиці. Це дозволяє визначити місце архітектури Катеринославської губернії на міжрегіональному тлі Російської імперії. З іншого боку, дослідниця уникає відомостей про релігійні споруди, які з погляду на духовність людини XIX ст. були фактично центруючим об'єктом матеріального світу.

У шостому підрозділі «Проектувально-картографічні джерела» (с. 76–92) проаналізовано проектувальні (фасади будівель, викопіювання місцевості, планування) та картографічні (мапи, плани, проекти) матеріали. Було розглянуто «зразкові проекти», які визначали архітектурний вигляд міст протягом кінця XVIII – першій половині XIX ст. Встановлено, що з проектів такого гатунку залишилася невелика кількість пам'яток та власне на основі цього було охарактеризовано забудову міст Катеринославщини того періоду. Подальша проектувальна документація, яка за браком технічних кадрів, почала продукуватися фактично з кінця XIX ст. в містах губернії, збереглася фрагментарно. Друга важлива частина підрозділу – мапи. Дисертантою було використано максимальну кількість карт досліджуваних населених пунктів та, зокрема, введено декілька нових до наукового обігу. Також були зроблені

спроби встановлення редакцій та датування креслеників (Павлограда, Олексandrівська).

У сьомому підрозділі «Художньо-зображенальні джерела» (с. 92–96) була приділена увага аналізу поштових листівок та фотокарток. Авторка виділила не тільки головні ракурси міст Катеринославщини, на які намагалися звернути уваги фотографи, а й спробувала встановити серії видань такого гатунку. На жаль, поза увагою автор залишила твори живопису та графіки, хоча у підрозділі 2.2 «Типологічна та видова класифікація джерел з історії міської забудови Степової України» дисертант зазначила їх як джерельну базу свого дослідження. Далі у підрозділі 2.7 дисертант пише, що: «до художньо-зображенальних джерел належать поштові листівки та фотографії». Та саме вони, на думку О.Г. Бублік, дають можливість уявити зовнішній вигляд споруд краще, ніж документальні та наративні джерела (с.92). Таким чином створюється уявлення, що твори живопису та графіки не виступають або не можуть виступати джерелами дослідження.

Восьмий підрозділ «Архітектурні пам'ятки сучасних міст Дніпра, Павлограда, Запоріжжя, Маріуполя та Нікополя» (с. 96–114) присвячений дослідженню стану збереженості архітектурних пам'яток зазначених міст та визначення їх стилізації. Було проаналізовано кількість вцілілих об'єктів за поверховістю, проведено формологічний та планувальний аналіз будівель, на основі чого встановлено відповідність «зразковим проектам». Визначено, що, так би мовити, «шаблоном» користувалися й у другій половині XIX ст. Це, в свою чергу, призвело до утворення міських, тутешніх «зразкових проектів». Дослідницею було зроблено вдалу спробу виділити загальні архітектурні тенденції по всій Катеринославській губернії та виокремити особливості стилізації в кожному з цих міст.

В останньому розділі **«Інформативні можливості джерел з історії міської забудови Катеринославської губернії»** (с. 115–221) дисертанткою доведено, що майбутні міста Катеринослав, Олександровськ, Маріуполь, Павлоград та Нікополь будувалися на основі старих козацьких поселень.

Власне на базі невеликих скупчень зимівників, які територіально були розміщені неподалік від козацьких міст, засновувалися імперські губернський та повітові центри. Встановлено, що необхідність розміщення поруч з великими козацькими осередками полягала, по-перше, у збереженні старих торгівельних зв'язків, а по-друге, ці населені пункти мали намір приєднати з часом. Висунута концепція «хаотичної забудови» на мапах міст, яку авторка вважає за козацьку, вже є вагомим аргументом для розрізnenня «автохтонних» та «прибулих» мешканців у Степовому регіоні. Поява на креслениках час-від-часу таких міток є тому підтвердженням, однак для повноти доведення потребує залучення справочинної та правової документації.

Дисертанткою встановлено родовід понад півсотні колишніх січовиків, які оселилися на території сучасного Запоріжжя. На жаль, головна інформація про сім'ї, їх склад та нерухомість були винесені в додатки, що обмежує основний текст лише сухими фактами та статистикою. Зокрема, дослідниця спробувала показати генеалогічні зв'язки у вигляді схеми та розміщення забудови козаків на міському полотні. Суттєвим є доведення того факту, що запорожці стовідсотково мешкали у місті навіть на момент революційних подій 1917 р. На нашу думку, слушно було б розвинути цю ідею по відношенню до інших досліджуваних міст та при нагоді за таким принципом встановити родовід козаків Катеринослава, Маріуполя, Павлограда та Нікополя.

Зрештою, дисертантка вдало проаналізувала проектувальні плани російської влади щодо міст Південної України наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Розглянуто, які власне будівлі пропонувала звести у досліджуваних містах Катеринославщини та які зводилися. Визначено причини відмови будівництва тих чи інших запланованих закладів. Досліджено локалізацію розміщення запланованого та зміна їх місця у подальших проектах. Встановлено, що однією з вагомих причин розробки нових архітектурних ансамблів була козацька забудова, яка на початку

створювала базис для забудови, а в подальшому утворювала перепони до її вписування в архітектурну канву.

О.Г. Бублик здійснила спробу реконструювати послідовність заселення міст Катеринослава, Олександрівська, Маріуполя, Павлограда та Нікополя. На основі результатів були розроблені мапи процесу освоєння міського простору міст Катеринославщини.

Дисертантка докладно дослідила конструкторські та матеріальні характеристики забудови кінця XVIII – початку ХХ ст. (с. 207 – 221). Авторка виділила такі ознаки для порівняння, як поверховість, будматеріали (для стін та даху), кількість кімнат, планування тощо. Безперечно такий підхід дозволяє конкретизувати архітектуру та вирізняти з-поміж досліджуваних міст «лідера». Водночас виникають сумніви, що саме ці властивості є показником рівня будівельної практики.

Висновки дисертантки відповідають поставленим завданням та добре аргументовані. Список джерел та літератури оформленний згідно встановлених правил, а кількість поданих позицій лише вказує на повноту та змістовність дослідження. **Додатки** представлені різноманітними мапами, схемами, таблицями, зведеними списками тощо, які є ґрунтовною аналітичною основою для написання дисертації. При цьому, поданий матеріал у додатку «Приклади забудови міст Катеринославщини» слід було систематизувати відповідно до його аналізу у тексті.

Однак роботі взагалі притаманні й певні недоліки. Зокрема,

1). Нечіткість формулювань назв розділів та підрозділів (наприклад, «2.1. Фондоутворення документів ...», «3.6. Забудова та її конструкторські й матеріальні характеристики...», додатків (наприклад, «Наявні періодичні видання міст Катеринославщини»).

2). Наявність диспропорції підрозділів. Так, підроздл 2.1. містить 17 сторінок, а підрозділи 2.3. та 2.4. цього розділу – по 4 сторінки.

3). Другий розділ містить не тільки характеристику джерельної бази, а й частково здійснений аналіз матеріалів, де розкритий їх інформаційний потенціал (наприклад, місцеві та фахові періодичні видання).

4). Не всі заявлені види джерел проаналізовано в повній мірі, хоча вони можуть виступати повноцінним самостійним джерелом (наприклад, художньо-зображені джерела: листівки, фотокартки), а в дисертації вищезазначені джерела використані лише як допоміжні.

Однак перераховані недоліки не знижують високого рівня роботи. Представлена до захисту дисертація Бублик Оксани Григорівни є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам до кандидатських дисертацій. Авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавства та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри дизайну
КВНЗ «Хортицька національна
навчально-реабілітаційної академія» ЗОР

В.М.Філас

Засвідчую:

Вчений секретар

КВНЗ «Хортицька національна
навчально-реабілітаційної академія» ЗОР

Н.В. Руколянська